

TIJDSCHRIFT

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt“

TE

AMSTERDAM

11^e Jaargang

AMSTERDAM

JOHANNES MÜLLER

1903

De Munt in de Volkstaal.

Welk groot verschil er is tusschen de namen der munten in wetten en verordeningen en die in den mond des volks, blijkt reeds, als wij doodeenvoudig het stuk van twee en een halven gulden nooit alzo, maar immer „rijksdaalder” hooren noemen; ofschoon deze munt niets met een „daalder” en niets met het „rijk”, d. i. het Deutsche Rijk te maken heeft.

Zeer algemeen, maar minder net, zijn bovendien nog: *kopstuk*, *rijkspop*, *riks* en *achterwiel*.

Zoo zegt het volk ook *pop* voor gulden naar het Pallasbeeld, alias Hollandsche maagd, op de oude guldens, en *mafje* voor kwartje; beide woorden behooren ook niet in den kanselarijstijl te huis; daarentegen is het zeer net om te spreken van kwartje, dubbeltje en stuivertje, al zijn deze benamingen niet wettig.

Voorts hoort men nog weleens, maar dan alleen bij straat-negocianten: *stooter*, *twaalf-duiten* en *vier-duiten* en uit den mond der kinderen bij een snoeptafeltje: *halfje*, waarmee zij bedoelen: *een kleinen cent* of *een kleintje*, zooals de dienstboden zeggen.

Eindelijk zijn de benamingen *daalder* en *schelling*,

die op werkelijk bestaan hebbende munten wijzen, nog lang niet uitgestorven.

Meer moeite ter verklaring bezorgen ons de benamingen van vroegere speciën, zooals wij die in oude kluchtspelen en in spreekwoorden aantreffen.

Maar vooral in oude kluchtspelen, want deze geven ons de taal, zooals die gesproken werd door het volk, in de binnenkamer en op de straat, vaak ruw en plat, maar altijd natuurlijk en schilderachtig

Daarom hebben wij in die oude dramatische voortbrengselen een aantal muntbenamingen opgespoord, en zullen die naar tijdsorde aan onze lezers meedeelen, zoo mogelijk met eenige toelichting, ofschoon er vele bij zijn, die ons duister zijn en die wij geven zooals wij ze vinden, zonder dat het ons gelukt is eenige voldoende verklaring te vinden.

I

Al dadelijk staan wij voor 't woord *kruis*.

Wij vinden het bij CORNELIS EVERAERT:

'k En zie een cruece nyet,

Niet hebben doet spaeren by ghebreke.

(*Den Hooghen Wynt ende Soeten Reyn* 1528)

VAN VLOTEN teekent hierbij aan: *cruece* = kleine geldmunt.

Op eene andere plaats lezen wij:

Vreest van mijn niet een cruys

Segt, wat 's u begeeren?

(LOURIS JANSZ, *Onse lieven Heers minnevaer* 1583)

BREEROO laat in zijn *Klucht van de Koe* den schuldenaar zeggen:

het welbekende en zeer oude dobbelspelletje; en „munt noch kruis” voor „geen geld”, noch de vóór-, noch de tegenzijde van een geldstuk. De volledige vorm komt reeds in de 16^e eeuw voor:

Die arme dwaes, die thuiswert geet ende hi
[*cruus no munt en weet.*
ook:

Elck wijst hem die poorte
Want in sijn borseken en schuylt munte noch kruys.
Deze beide voorbeelden vindt men bij Dr. A. DE JAGER, *Latere Verscheidenheden*, blz. 76.

Her, her, soeckt geld! —
Ick en heb cruys noch minte.
(*Cluijt van Tielebuijs*, gespeeld in 1541.)
SANCHE PANCHE, de schildknaap van den dolenden Ridder roept uit:

Ja, 'k zie vast munt noch kruis,
Won ik nog geld met al dat hongerige doolen!
(*Don Quichot* 1711)
En als BELIE tot TIJS TAFELBEZEM zegt:
Maar ik zel je weér helpen, ontsteelen ze je wat
[*uit den huis,*
dan antwoordt deze:

Dat zel zen leven niet beuren, want tot mynent
[*is munt noch kruis.*
(*De Gelijke Twelingen* 1715.)

Deze uitdrukking van drie woorden tot twee teruggebracht levert den vorm: „geen kruis”, die bij HARREBOMÉE in tal van spreekwoorden voorkomt, en waarbij wij dus aan geen onbekende munt behoeven te denken.

Een werkelijke munt is echter een *penning met een kruis*:

*Wy kunnen 't beide zo 't behoord;
Maar vrind, jij moet, eer dat wy daar van spreeken
Een kruiste penning doen in elke hand.
(Gedwongen Huwelijk 1710)*

Men bedoelde hiermede eene willekeurige munt met een kruis er op en schreef hieraan eene geheimzinnige kracht toe.

In de boven aangehaalde verzen uit de *Klucht van de Koe* hebben wij nog met twee werkelijke munten te doen, t. w. den „Hollandschen duyt” en den „helderpenning”. De eerste is geslagen in de jaren 1604 en 1605 en vertoont aan de eene zijde de Hollandsche maagd in den tuin met het bekende omschrift: AUX. NOS IN NOM. DOM. = onze hulp is in den naam des Heeren, en op de keerzijde: HOLLANDIA.

De „helderpenning” is minder helder. OUDEMANS zegt: „kleine munt”, maar niet welke. Die naam is op verschillende speciën toepasselijk.

In de wetten, vastgesteld onder den Upstalboom te Aurich in 1323 en bevestigd in 1361, wordt gesproken van munten van Halle (in Saksen) en later van *Halders*; waarvan 4 op een ruitergroot gaan; terwijl in den Saksenspiegel gesproken wordt van *hellers*, (zie VAN DER CHIJS Friesland en Groningen blz. 283, 285 en 348).

Wij vinden dat de kerkmeesters der Eusebiuskerk te Arnhem in 1461 lieten slaan eenen „helder” van laag allooi en gering gewicht.

Halders en hellers worden door VAN DER CHIJS gelijkgesteld met bracteaten, dunne eenzijdige muntjes, zooals men van Nijmegen, Groningen,

Deventer en vele Duitsche plaatsen tot in de zeventiende eeuw vindt:

Het *Thresoor* van 1580 geeft afbeeldingen van halders van Luyck, Keulen, Kleef, Maintz, Nuce en de Palts, alle éénzijdig.

KILIAAN vertaalt *heller*; *hellinck*, *haller* door *obolus vulgo hallensis, numulus simplex, minusculus*.

Die hellers waren klein en licht: een Gronsveldsche, in mijn bezit, weegt 15 centigrammen, een Groningsche 12 en één halve centigram, een Duitsche 10 centigram; door hunne dunheid zijn zij vaak hol of komvormig en worden dan *Schüsselpfennig*, *Schüsselheller* genoemd.

Uit de aangehaalde plaats van BREDERO leeren wij dus dat hellers, ofschoon in 't oosten van ons vaderland en in Duitschland tehuis behorende in den aanvang der 17^e eeuw in Amsterdam niet onbekend waren.

„Helder” werd wel eens samengetrokken tot „helt.”

Pleun; heb dij gelt? —

Niet een helt heb ik in der tassen geladen.

(BREUGHEL'S *Boertighe Cluchten*, 1613.)

Een penning of halve duit werd ook wel eens genoemd *pennewaert*, eigenlijk: voor de waarde van een penning.

WARE-NAR gelastte de meid REYM om voor een halven duit zaagsel te halen om den houten vloer mede te bestrooien:

En haelt voor een pennewaert zageles tot de kramer.

REYM: *Een hiel penningh an zageles om de vloer te bestroyen?*

(*Warenar* 1617).

Het is een oud woord, dat in den *Lancelot*, bij MELIS STOKE en elders in het Middel-Nederlandsch voorkomt, als *pennicwert*, *pennewerde*, *penneward*, *penewaert*, *penwaert* en beteekent: zooveel als men voor een penning koopen kan, dus eene kleinigheid. Ik meen het ook te herkennen in het hedendaagsche *de peine waard*: „het is niet *de peine waard*”, waarbij men niet aan het Fransche *peine* voor *moeite* behoeft te denken 1).

Het Fransche woord *denrée* voor *etwaar*, oud-fransch *dénerée*, is evenzoo zooveel als men voor een *denier* kan krijgen. In 't *Belgisch Museum* vindt men zelfs een *helleweert*, dat is *de waarde van een heller* 2).

De *myt*, ter waarde van $\frac{1}{3}$ penning is een munt, die voornamelijk in Brabant, Vlaanderen en Holland tehuis behoorde en aldaar voor de kleinste, de nietigste gold.

In Holland vindt men mijten genoemd in 1330 onder graaf WILLEM III (VAN DER CHIJS *Holl.* bl. 164) in Brabant: onder ANTHONIE VAN BOURGONDIE (1406-1415) (zie DE WITTE N°. 439, en in Vlaanderen onder FILIPS DEN STOUTE (1384-1404.)

In een Hollandsch stuk van 1352 wordt gesproken van Hollandsche 2 myten (VAN DER CHIJS, *Geld.* bl. 65). Men kan dus de *mijt* niet ouder stellen

1) In Zeeland zegt men algemeen „Et is de piine waerd”, zelden hoort men „et is de piine niet waerd”. Altoos onderstelt men, dat het woord piine uitdrukt „pijn”, dus dat het wel waard is, de straf, b. v. een vroegere zoo alledaagsche geeseling, er voor over te hebben. M. d. M.

2) Dr. A. DE JAGER. *Latere Verscheidenheden* bl. 67-69.

dan de 14^e eeuw. De naamsoorsprong is duister: men spreekt van *miette* = kruimel, *kaasmijt*, *minutia* enz. Er is onderscheid tusschen Vlaamsche en Brabantsche mijten: 2 myten Vl. = 3 mijten Br; in elk geval waren het dunne muntjes, die grootendeels verloren zijn gegaan.

Een Vlaamsche mijt in mijn bezit weegt 65 centigrammen, eene andere 80 c.G; een Brabantsche dubbelmijt ruim een Gram, waaruit voor de mijt volgt 50 c.G. Dit klopt vrijwel met de verhouding van 3 : 2.

De mijten werden meest in veelvouden geslagen, tenminste er zijn meer veelvouden bewaard gebleven dan enkele, nl. *dobbelmyten*, *driekens*, *zeskens* al naarmate zijn 2, 3 of 6 myten Vlaamsch gouden. Daar de zeskens 9 myten Brab. deden heetten zij ook *negenmannekens* en later *duiten*. De stukken van 12 myten of *achttienmannekens* werden later oorden, oorten of liards. De mijt zelve werd meer en meer rekeningmunt en komt als een achtenveertigste stuiver nog voor in de 1^e helft der 17^e eeuw. Figuurlijk beteekende het woord eene kleinigheid en komt als zoodanig herhaaldelijk voor.

Bijv. in de 16^e eeuw in het spel van *Pater Foost ende Broër Jan*:

Coomt binnen dan; verteerten wert hier niet een myt.

In het *Moortje* van BREDERO (1615):

*Hij beet van pijn, dat hem de tanden knarsten,
Noch leet hij niet een mijt.*

In den *Spaanschen Brabander* van denzelfde (1617):

Och, Miester, niet een mijt.

In de *Wittebroodskinderen* van GODEWIJK (1641):

Al wat hij ons verbo, wij achtent niet een mijt.
 Aan de Zaan bestaat nog het woord *nietemijtig*
 voor: nietig, gering.

(Zie Dr. F. A. STOETT, *Ned. Spreekw.* blz. 393.

Om een nietigheid uit te drukken, was een mijt
 nog niet klein genoeg: men stelde zich die nog
gespleten voor en sprak van een *splijtemijt*:

*Men sal ou ou ghelt tot een negenmanneken, tot
 een mijtken hebben doen,*

Ja tot een splijtemijt; wel wa fackseert mey desen!

(*Sp Brab.* 1617)

Nog sterker uitdrukking: een myt in vieren ge-
 spleten:

Maar ghy sullet mij leenen,

Om die vrouwen te betalen daer met

Niet'en mijte in vieren ghesplet.

(Dr. DE JAGER, bl. 70)

Een *splijtmijt* was ook een gierigaard, dus een
mijtsplijter:

Maer ten zijn maer splijtmijten sonder delaey,

Die den spaerpot bewaren dien sy dienen. (ibid)

Oock noempt men hem met een verwydelyck rumoer,

Halsbandt, Tayaerdt, splijtmijte, vilt, rekel en

[*loer.* (ibid)]

KILIAAN noemt eene mijt: *oboli vilissimi genus*,
vulgò mita; en vertaalt *splyt-mijte* met *homo sor-*
didus, cumini sector, q. d. sector mitae, sive minu-
tissimi oboli. In de aantekeningen van VAN HASSELT
 vindt men nog *splijtpenning* in denzelfden zin.

Het straks genoemde *negenmanneke* bleef meer
 beperkt tot Brabant; in Holland werd het geheel
 verdrongen door den *duit*; daarom kon HUIJGENS

er stof in vinden voor een woordspeling in zijn *Trijntje Cornelis* (1653).

KEES, de knecht van CLAES GERRITZ, ligt met een schip met appelen in Antwerpen. Daar komt een Antwerpenaar, een zekere FRANCISCO met een meid, MARIE, aangewandeld, wil appelen koopen en vraagt:

Hoe veul ou Appele? KEES: *Al waerense m'eschoncken kedaer, het paer en Blanck 1).* MARIE: *'t Is goeye koop.* FR. *'t Is dier.*

E negemanneken het stuck. KEES: *Kom ereys hier Voor neghe mannetjes? die kennen al wat bijte, Daer meughjer wel en vijfentwintighje bij slijte.* FR. *Ghen hedme nief verstoön: 'k main ick, ieen om en deuyt,*

En hallif ortje vrint. KEES: *Kom an, 'k selseje telle: En vijfentwintigh?* FR. *Jó.* MARIE: *Ke! 't is veur goey geselle,,*

Telt ons van 't beste wat; het is veur e festien.

KEES: *Flus waerje neghe man, hoese ghjenou, sestien?*

De beide schavuiten werden op 't schip gelokt en daarna afgeranseld om eene oude schuld te vereffenen.

In België is het negenmanneke nog niet vergeten, blijktens eene Antwerpsche uitdrukking: *een negenmanneken slint is half zoo breed als een oordjeslint.* (Zie *Tijdschr. v. Volkskunde*, 1890, blz. 155). In Aalst beteekent „een negenmanneke” een kleinigheid.

En hiermede voor heden genoeg.

(*Wordt vervolgd.*)

Hilversum.

J. E. TER GOUW

1) Blank, zes duiten, zie lager.